DOMSTOLENS DOM (sjätte avdelningen)
den 10 februari 2000 *

I de förenade målen C-270/97 och C-271/97,

angående en begäran enligt artikel 177 i EG-fördraget (nu artikel 234 EG), från Landesarbeitsgericht Niedersachsen (Tyskland), att domstolen skall meddela ett förhandsavgörande i de vid den nationella domstolen anhängiga målen mellan

Deutsche Post AG

och

Elisabeth Sievers (C-270/97),

Brunhilde Schrage (C-271/97),

angående tolkningen av artikel 119 i EG-fördraget (artiklarna 117—120 i EG-fördraget har ersatts av artiklarna 136—143 EG) och av protokollet om artikel 119 i Fördraget om upprättandet av Europeiska gemenskapen, som är fogat till EG-fördraget,

* Rättegångsspråk: tyska.

meddelar

DOMSTOLEN (sjätte avdelningen)

sammansatt av ordföranden på andra avdelningen R. Schintgen (referent), tillförordnad ordförande på sjätte avdelningen, samt domarna G. Hirsch och H. Ragnemalm,

generaladvokat: G. Cosmas,

justitiesekreterare: avdelningsdirektören H.A. Rühl,

med beaktande av de skriftliga yttranden som har inkommit från:

— Deutsche Post AG, genom advokaten M. Karoff, Hannover,

— Europeiska gemenskapernas kommission, genom P. Hillenkamp och M. Wolfcarius, rättstjänsten, båda i egenskap av ombud, biträdda av advokaten K. Bertelsmann, Hamburg,

med hänsyn till förhandlingsrapporten,

efter att muntliga yttranden har avgivits vid förhandlingen den 1 juli 1998 av: Deutsche Post AG, företrätt av advokaten J. Peter, Bonn, E. Sievers och B. Schrage, företrädda av K. Lörcher, Gewerkschaftssekretär, Deutsche Postgewerkschaft, samt kommissionen, företrädd av M. Wolfcarius, biträdd av advokaten K. Bertelsmann,

och efter att den 8 oktober 1998 ha hört generaladvokatens förslag till avgörande,

följande

Dom

1 Landesarbeitsgericht Niedersachsen har genom två beslut av den 8 november 1996, som inkom till domstolen den 24 juli 1997, i enlighet med artikel 177 i EG-fördraget (nu artikel 234 EG) ställt två frågor om tolkningen av artikel 119 i EG-fördraget (artiklarna 117—120 i EG-fördraget har ersatts av artiklarna 136—143 EG) och av protokollet om artikel 119 i Fördraget om upprättandet av Europeiska gemenskapen (nedan kallat protokollet), som är fogat till EG-fördraget.

2 Dessa frågor har uppkommit i två tvister mellan dels Deutsche Post AG (nedan kallat Deutsche Post), tidigare Deutsche Bundespost, och Elisabeth Sievers (C-270/79), dels Deutsche Post och Brunhilde Schrage (C-271/97), angående villkoren för att ansluta sig till ett företags- eller yrkesbaserat system för tilläggspension och för att såsom ansluten till ett sådant system beviljas pension.

Den nationella rätten

3 I artikel 3.1—3.3 i Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland (Förbundsrepubliken Tysklands grundlag, nedan kallad GG) föreskrivs följande:

"1. Alla människor är lika inför lagen.

2. Män och kvinnor skall ha samma rättigheter. Staten skall uppmuntra handlingar genom vilka kvinnor och män ges samma rättigheter och vidta åtgärder för att undanröja de hinder som finns.

3. Ingen får missgynnas eller gynnas på grund av sitt kön, sin härstamning, rastillhörighet, övertygelse eller sin religiösa eller politiska uppfattning. Ingen får missgynnas på grund av sitt handikapp."

4 I 612 § i Bürgerliches Gesetzbuch (den tyska civilrättslagen) har, genom 1 § i Gesetz über die Gleichbehandlung von Männern und Frauen am Arbeitsplatz (1980 års lag om likabehandling av kvinnor och män på arbetsplatsen), införts ett nytt tredje stycke med följande lydelse:

"Det får i ett anställningsförhållande inte avtalas om att en arbetstagare på grund av sitt kön skall tillerkännas lägre lön än en arbetstagare av motsatt kön för

arbete som är att betrakta som lika eller likvärdigt. Ett avtal om lägre lön kan inte vara berättigat av det skälet att särskilda skyddsföreskrifter gäller på grund av arbetstagarens kön."

5 År 1985 antogs Gesetz über arbeitsrechtliche Vorschriften zur Beschäftigungsförderung (lag om sysselsättningsskapande åtgärder, nedan kallad BeschFG), vars 2 och 6 §§ reglerar deltidsarbete. Enligt 2 § första stycket får en arbetsgivare inte behandla en deltidsanställd arbetstagare annorlunda än en arbetstagare som är heltidsanställd, om det inte finns sakliga skäl för olika behandling. I 6 § föreskrivs emellertid att det genom kollektivavtal får avvikas från bestämmelserna i det aktuella avsnittet, även till nackdel för arbetstagaren.

6 Enligt 24 § i Tarifvertrag für Arbeiter der Deutschen Bundespost (kollektivavtal för anställda hos Deutsche Bundespost) skall arbetstagarna vara försäkrade hos Versorgungsanstalt der Deutschen Bundespost (pensionsförsäkringskassa för Deutsche Bundespost, nedan kallat VAP), i enlighet de villkor som föreskrivs i Tarifvertrag über die Versorgung der Arbeitnehmer der Deutschen Bundespost (kollektivavtal om pension för arbetstagare hos Deutsche Bundespost, nedan kallat pensionsavtalet), enligt dess vid varje tidpunkt gällande lydelse.

7 3 § i pensionsavtalet hade fram till och med den 31 december 1987 följande lydelse:

"En arbetstagare skall vara försäkrad hos VAP i enlighet med dess stadgar och kompletterande bestämmelser om... hans arbetstid per vecka enligt anställnings-

avtalet i genomsnitt uppgår till minst hälften av den veckoarbetstid som vid varje tidpunkt är den normala för en heltidsanställd arbetstagare."

8 Denna bestämmelse ändrades därefter på så sätt att den, med verkan från och med den 1 januari 1988, hade följande lydelse:

"En arbetstagare skall vara försäkrad hos VAP i enlighet med dess stadgar och kompletterande bestämmelser om... hans arbetstid per vecka enligt anställningsavtalet i genomsnitt uppgår till minst 18 timmar."

9 3 § i pensionsavtalet har senare, genom kollektivavtal av den 22 september 1992, ännu en gång ändrats, med retroaktiv verkan från och med den 1 april 1991, och har följande lydelse:

"En arbetstagare skall vara försäkrad hos VAP i enlighet med dess stadgar och kompletterande bestämmelser om... hans arbete inte endast är 'av ringa omfattning' i den mening som avses i 8 § första stycket i Sozialgesetzbuch IV [den tyska lagen om social trygghet]."

Tvisterna vid den nationella domstolen

10 Elisabeth Sievers var deltidsanställd hos Deutsche Bundespost från och med den 16 september 1964 till och med den 28 februari 1988, då hon gick i pension. Sedan den 1 mars 1988 uppbär hon lagstadgad ålderspension. På grund av sin

arbetstid, som alltid har understigit 18 timmar i veckan, förutom mellan åren 1963 och 1964 då den uppgick till 18 timmar i veckan, har Elisabeth Sievers aldrig varit ansluten till VAP.

11 Brunhilde Schrage var deltidsanställd hos Deutsche Bundespost, först enligt flera avtal om tidsbegränsad anställning, med mellanliggande perioder då hon inte var i tjänst, från och med den 1 april 1960 till och med den 30 september 1980 och därefter fortlöpande från och med den 1 oktober 1981 till och med den 31 mars 1993, då hon gick i pension. Sedan den 1 april 1993 uppbär hon lagstadgad ålderspension. På grund av sin arbetstid, som alltid har omfattat mellan 8 och 13 timmar i veckan har Brunhilde Schrage aldrig varit ansluten till VAP.

12 Elisabeth Sievers väckte talan vid Arbeitsgericht Hamburg och yrkade att Deutsche Post skulle förpliktas att betala tilläggspension till henne från och med den dag då hon gick i pension med ett belopp motsvarande det hon skulle ha fått om hon hade varit ansluten till VAP under hela sin anställningsperiod. Även Brunhilde Schrage stämde Deutsche Post inför Arbeitsgericht Hamburg vid vilken hon framställde motsvarande yrkande.

13 Båda två gjorde gällande att det förhållandet att anställda med en veckoarbetstid som understeg 20 och därefter 18 timmar uteslöts från rätten till tilläggspension utgjorde diskriminering som är förbjuden enligt artikel 119 i fördraget, artikel 3 GG och 2 § första stycket BeschFG.

14 Deutsche Telekom yrkade att talan i de båda fallen skulle ogillas med motiveringen att den olika behandlingen grundades på ett sakligt skäl, att de kostnader som uppkommer om systemet utvidgas retroaktivt till att omfatta samtliga deltidsanställda arbetstagare skulle äventyra Deutsche Posts ekonomiska fortlevnad och att, med avseende på domstolens rättspraxis angående artikel 119 i fördraget, de av kärandena åberopade rättigheterna inte hade uppkommit för arbetsperioder före den 17 maj 1990, dagen då dom av den 17 maj 1990 i mål C-262/88, Barber (REG 1990, s. I-1889; svensk specialutgåva, volym 10, s. 407), avkunnades.

15 Arbeitsgericht biföll Elisabeth Sievers och Brunhilde Schrages yrkanden i sak genom domar av den 3 februari 1994 samtidigt som den närmare angav vilka anställningsperioder som skulle beaktas i fallet Brunhilde Schrage.

16 Deutsche Post överklagade dessa domar till Landesarbeitsgericht Niedersachsen och gjorde bland annat gällande att den genom domen i det ovannämnda målet Barber fastslagna tidsbegränsningen av retroaktiviteten skall gälla i alla fall av könsdiskriminering inom ramen för tjänstepensionssystem och att domstolens rättspraxis och protokollet har företräde framför artikel 3 GG.

17 Elisabeth Sievers och Brunhilde Schrage svarade bland annat att den genom domen i det ovannämnda målet Barber fastslagna tidsbegränsningen av rättsverkningarna av artikel 119 i fördraget inte kunde överföras på de aktuella fallen. De anförde att nämnda dom inte på något sätt var vägledande vid bedömningen av huruvida man i Förbundsrepubliken Tyskland, där den grundlagsenliga principen om likabehandling, som fastslås i artikel 3 GG, skall tillämpas, kunde förlita sig på att de olika reglerna för deltidsanställda och heltidsanställda arbetstagare var lagenliga.

Tolkningsfrågorna

18 Landesarbeitsgericht anser, med stöd av rättspraxis från Bundesarbeitsgericht, att Deutsche Posts överklagande inte är grundat och att Elisabeth Sievers och Brunhilde Schrage har rätt till den pension som de har begärt skall utbetalas. Den har emellertid erinrat om att det av domstolens rättspraxis (domen i det ovannämnda målet Barber, dom av den 6 oktober 1993 i mål C-109/91, Ten Oever, REG 1993, s. I-4879, svensk specialutgåva, volym 14, och av den 28 september 1994 i mål C-128/93, Fisscher, REG 1994, s. I-4583, svensk specialutgåva, volym 16) följer att den direkta effekten av artikel 119 i fördraget i princip kan åberopas för att kräva likabehandling av kvinnor och män i fråga om tjänstepensioner endast såvitt gäller anställningsperioder som har fullgjorts efter

den 17 maj 1990. Landesarbeitsgericht har tillagt att det av protokollet dessutom följer att förmåner enligt ett företags- eller yrkesbaserat system för social trygghet inte anses som lön om och i den mån de kan tilldelas för anställningsperioder som har fullgjorts före den 17 maj 1990.

19 Landesarbeitsgericht anför att krav på likabehandling i fråga om tjänstepensioner ofta kan grundas på såväl artikel 119 i fördraget, med förbehållet att ingen förmån kan krävas för anställningsperioder som har fullgjorts före den 17 maj 1990, som bestämmelser i den nationella rätten, oavsett om det rör sig om den i socialrätten fastslagna principen om likabehandling, 2 § första stycket BeschFG eller artikel 3 GG.

20 Landesarbeitsgericht anser att gemenskapsrätten skall ha företräde i en situation med konkurrerande rättigheter, med den konsekvensen att förbudet mot att retroaktivt beakta anställningsperioder som har fullgjorts före den 17 maj 1990, vilket innebär en begränsning av förmåner, även skall tillämpas på bestämmelser i nationell rätt. Frågan om gemenskapsrättens företräde, till följd av dess direkta effekt, uppkommer med anledning av att det råder en konflikt mellan den nationella rätten och gemenskapsrätten. Konflikten framstår tydligt när man beaktar att artikel 119 i fördraget, utöver sitt sociala syfte — och i synnerhet i ett historiskt perspektiv — även tillgodoser ett ekonomiskt syfte, nämligen att skapa lika konkurrensmöjligheter. Detta syfte skulle kringgås om det i den nationella rätten kunde bortses från den begränsade retroaktiviteten av artikel 119 i fördraget.

21 Landesarbeitsgericht Niedersachsen har beslutat att förklara de två målen vilande och att i vart och ett av dem ställa följande tolkningsfrågor till domstolen:

"1) a) Har gemenskapsrätten (enligt artikel 5 andra stycket och artikel 189 i EG-fördraget) företräde vad avser tillämpning eller giltighet framför medlemsstaternas nationella bestämmelser, när både dessa bestämmelser och

gemenskapsrätten, också i syfte att främja likabehandling inom ramen för ett tjänstepensionssystem, kan eller skall tillämpas på samma sakförhållanden, som till exempel i Tyskland — generellt — den arbetsrättsliga principen om likabehandling eller — specifikt — 2 § första stycket i 1985 års Beschäftigungsförderungsgesetz?

b) Har gemenskapsrätten ett allmänt företräde i ett sådant fall av konkurrens i vilket den endast medför skydd för sådana krav på förmåner enligt ett tjänstepensionssystem som kan hänföras till anställningstid efter den 17 maj 1990, medan den nationella lagstiftningen reglerar samma sakförhållande annorlunda genom att inte utesluta retroaktiv verkan?

c) Gäller ett sådant företräde endast när det ekonomiska syftet med artikel 119 i EG-fördraget — att skapa lika konkurrensmöjligheter — som förekommer vid sidan av det sociala syftet, påverkas konkret?

2) Kräver åtminstone den till gemenskapsrätten hörande principen om gemenskapskonform tolkning av nationell rätt att nationella bestämmelser om likabehandling i fråga om förmåner enligt ett tjänstepensionssystem tolkas och tillämpas i överensstämmelse med de krav och begränsningar (förbud mot retroaktivitet) som uppställs i gemenskapsrätten?"

22 De båda målen har genom beslut av domstolens ordförande av den 20 oktober 1997 förenats vad gäller det skriftliga och det muntliga förfarandet samt den slutliga domen.

Begäran om att det muntliga förfarandet skall återupptas

23 Deutsche Post har i skrivelse av den 5 november 1998 begärt att det muntliga förfarandet skall återupptas. Bolaget har för det första gjort gällande att dess företrädare och dess styrelse, som hade begett sig till domstolen för att närvara då förslaget till avgörande föredrogs, till följd av flera omständigheter inte hittade den sal där sammanträdet hölls förrän efter det att förslaget till avgörande redan hade lästs upp. Parternas och allmänhetens deltagande i sammanträdet har följaktligen inte säkerställts, vilket innebär att artikel 28 i EG-stadgan för domstolen har åsidosatts.

24 Deutsche Post har därefter gjort gällande att generaladvokatens förslag till avgörande föredrogs på ett felaktigt sätt, eftersom det lästes upp vid ett sammanträde inför femte avdelningen och inte inför den sjätte avdelningen, som handlägger detta mål.

25 Deutsche Post har slutligen begärt att få yttra sig över vissa punkter i generaladvokatens förslag till avgörande.

26 Deutsche Post har i skrivelse av den 11 november 1998 dessutom förklarat att det ansluter sig till det yttrande som Deutsche Telekom har inkommit med i mål C-50/96, Schröder, och i de förenade målen C-234/96 och C-235/96, Vick och Conze, enligt vilka en vägran att medge att det muntliga förfarandet, efter det att generaladvokaten har föredragit förslaget till avgörande, vilket enligt artikel 59.2 i domstolens rättegångsregler sker innan det muntliga förfarandet avslutas, undantagsvis kan återupptas för att göra det möjligt för parterna att åberopa uppenbara felaktigheter eller förbiseenden som kan förekomma i

sakframställningen eller i den rättsliga bedömningen, eller att till och med yttra sig över generaladvokatens förslag till avgörande, skulle kunna utgöra en kränkning av rätten till en opartisk rättegång i den mening som avses i artikel 6 i Europeiska konventionen den 4 november 1950 om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna (nedan kallad KMR).

27 I detta hänseende konstaterar domstolen för det första att de former under vilka förslaget till avgörande i detta mål har föredragits inte har inneburit någon kränkning av vare sig de regler som är tillämpliga vid domstolen eller de rättigheter som parterna tillerkänns i målet vid den nationella domstolen.

28 De domare på sjätte avdelningen som har handlagt detta mål har nämligen tagit del av generaladvokatens förslag till avgörande i samband med att det gavs in till domstolens kansli, och offentliggörandet säkerställdes bland annat genom att själva förslaget till avgörande lästes upp vid ett offentligt sammanträde och genom att förslaget gavs in till kansliet.

29 Det saknar i detta hänseende betydelse att en parts företrädare och styrelse inte i tid har kunnat hitta den sal där generaladvokatens förslag till avgörande har lästs upp.

30 För det andra följer av domstolens beslut av den 4 februari 2000 i mål C-17/98, Emesa Sugar (REG 2000, s. I-665), punkt 18, att det är just med hänsyn till artikel 6 KMR och själva syftet med alla berörda personers rätt till ett kontradiktoriskt förfarande och till en opartisk rättegång i den mening som avses i denna bestämmelse som domstolen, ex officio eller efter att ha hört generaladvokaten eller på parternas begäran, kan besluta att återuppta det muntliga förfarandet, i enlighet med artikel 61 i sina rättegångsregler, om den anser att den inte har tillräcklig kännedom om omständigheterna i målet eller om detsamma skall avgöras på grundval av ett argument som parterna inte har kunnat diskutera.

31 I förevarande mål finner domstolen emellertid, efter att ha hört generaladvokaten, att Deutsche Posts begäran inte grundas på någon omständighet av vilken framgår att ett sådant återupptagande är ändamålsenligt eller nödvändigt.

32 Deutsche Posts begäran skall följaktligen avslås.

Den första frågan

33 Den nationella domstolen har ställt sin första fråga, betraktad i sin helhet, för att få klarhet i huruvida tidsbegränsningen av möjligheten att åberopa den direkta effekten av artikel 119 i fördraget utgör hinder mot att tillämpa en medlemsstats nationella bestämmelser vari det fastslås en princip om likabehandling enligt vilken alla deltidsanställda arbetstagare, under sådana omständigheter som de som är aktuella i målet vid den nationella domstolen, har rätt att ansluta sig retroaktivt till ett tjänstepensionssystem och att uppbära pension enligt detta system. För det andra önskar den nationella domstolen få klarhet i huruvida artikel 119 i fördraget utgör hinder mot att tillämpa en medlemsstats nationella bestämmelser vari det fastslås en princip om likabehandling enligt vilken alla deltidsanställda arbetstagare, under sådana omständigheter som de som är aktuella i målet vid den nationella domstolen, har rätt att ansluta sig retroaktivt till ett tjänstepensionssystem och att uppbära pension enligt detta system, med hänsyn till risken för konkurrenssnedvridningar mellan ekonomiska aktörer i olika medlemsstater till förfång för de arbetsgivare som är etablerade i den förstnämnda medlemsstaten. För det fall frågans första eller andra del besvaras jakande, undrar den nationella domstolen för det tredje om den nationella domstolen, som inom ramen för sin behörighet har att tillämpa bestämmelser i gemenskapsrätten, är skyldig att säkerställa dessa bestämmelsers fulla verkan genom att i förekommande fall låta bli att tillämpa varje däremot stridande bestämmelse i den nationella lagstiftningen.

Frågans första del

34 Domstolen erinrar inledningsvis om att det av fast rättspraxis följer att ett sådant pensionssystem som det som är i fråga i målet vid den nationella domstolen, som i huvudsak hänger samman med den anställning som den berörda personen har innehaft, anknyter till den lön som denna person har fått och omfattas av artikel 119 i fördraget (se i detta avseende bland annat dom av den 13 maj 1986 i mål 170/84, Bilka, REG 1986, s. 1607, punkt 22, svensk specialutgåva, volym 8, s. 583, domen i det ovannämnda målet Barber, punkt 28, och dom av den 28 september 1994 i mål C-7/93, Beune, REG 1994, s. I-4471, punkt 46). Att utesluta deltidsanställda arbetstagare från ett sådant pensionssystem kan följaktligen visa sig stå i strid med artikel 119 (se i detta avseende domen i det ovannämnda målet Bilka, punkt 29).

35 Vad beträffar tidsbegränsningen av artikel 119 i fördraget skall först erinras om att domstolen i dom av den 8 april 1976 i mål 43/75, Defrenne II (REG 1976, s. 455; svensk specialutgåva, volym 3, s. 59), punkt 40, fastslog att principen i artikel 119 i fördraget om lika lön kan åberopas inför nationella domstolar, som är skyldiga att skydda de rättigheter som tillkommer enskilda enligt denna bestämmelse. Domstolen preciserade emellertid i punkterna 74 och 75 i samma dom att det till följd av tvingande rättssäkerhetshänsyn som rör samtliga berörda offentliga och privata intressen inte är möjligt att åberopa den direkta effekten av artikel 119 till stöd för ersättningskrav som avser löneperioder före dagen för nämnda dom, det vill säga den 8 april 1976, vilket däremot inte gäller när arbetstagare redan tidigare har inlett ett rättsligt förfarande eller framställt motsvarande anspråk.

36 Vidare har domstolen, i fråga om tjänstepensionssystem, i punkterna 44 och 45 i domen i det ovannämnda målet Barber fastslagit att tvingande rättssäkerhetshänsyn utgör hinder mot att åberopa den direkta effekten av artikel 119 i fördraget till stöd för ett yrkande om förnyad prövning av en pensionsrätt, med verkan från en tidpunkt som infaller före dagen för nämnda dom, det vill säga den 17 maj 1990, med undantag för personer som före denna dag har inlett ett rättsligt förfarande eller framställt motsvarande anspråk.

37 Såsom domstolen har klarlagt i punkt 20 i domen i det ovannämnda målet Ten Oever, följer av domen i det ovannämnda målet Barber att den direkta effekten av artikel 119 i fördraget kan åberopas för att kräva likabehandling i fråga om tjänstepensioner endast såvitt gäller sådana förmåner som är hänförliga till anställningsperioder som har fullgjorts efter den 17 maj 1990, med undantag för fall där arbetstagaren eller dennes rättsinnehavare före nämnda dag har inlett ett rättsligt förfarande eller framställt motsvarande anspråk i enlighet med den nationella rätt som är tillämplig.

38 Denna begränsning förekommer även i protokollet av vilket framgår att vid tillämpningen av artikel 119 skall förmåner för arbetstagare på grund av sociala trygghetssystem inte anses som lön om och i den mån förmånerna kan hänföras till anställningstider före den 17 maj 1990, utom när det gäller arbetstagare eller deras förmånsberättigade anhöriga som före den tidpunkten har väckt talan vid domstol eller inlett ett likvärdigt förfarande enligt tillämplig nationell lagstiftning.

39 Av dom av den 28 september 1994 i mål C-57/93, Vroege (REG 1994, s. I-4541), punkterna 20—27, och i det ovannämnda målet Fisscher, punkterna 17—24, och av den 11 december 1997 i mål C-246/96, Magorrian och Cunningham (REG 1997, s. I-7153), punkterna 27—35, framgår emellertid att den begränsning i tiden av verkningarna av artikel 119 i fördraget som följer av såväl domen i det ovannämnda målet Barber som av protokollet endast avser sådan diskriminering som av arbetsgivarna och inom pensionssystemen rimligen har kunnat betraktas som tillåtna på grund av de undantag som under en övergångsperiod har föreskrivits i den gemenskapslagstiftning som kunde tillämpas i fråga om tjänstepensioner (dom av den 24 oktober 1996 i mål C-435/93, Dietz, REG 1996, s. I-5223, punkt 19).

40 Vad beträffar rätten att ansluta sig till tjänstepensionssystem konstaterade domstolen att det inte fanns några omständigheter som gjorde det möjligt att anse att de berörda yrkesgrupperna hade kunnat missta sig i fråga om tillämpligheten av artikel 119 i fördraget (domen i det ovannämnda målet Magorrian och Cunningham, punkt 28).

41 Det är nämligen sedan domen i det ovannämnda målet Bilka uppenbart att diskriminering på grund av kön vid erkännandet av en sådan rätt strider mot artikel 119 i fördraget (domarna i de ovannämnda målen Vroege, punkt 29, Fisscher, punkt 26, Dietz, punkt 20, och Magorrian och Cunningham, punkt 29).

42 Eftersom det inte har föreskrivits någon tidsbegränsning i domen i det ovannämnda målet Bilka kan den direkta effekten av artikel 119 åberopas för att retroaktivt kräva likabehandling avseende rätten att ansluta sig till ett tjänstepensionssystem, och det sedan den 8 april 1976, dagen för domen i det ovannämnda målet Defrenne II. I den sistnämnda domen erkändes för första gången att nämnda artikel har direkt effekt (domarna i de ovannämnda målen Dietz, punkt 21, och Magorrian och Cunningham, punkt 30).

43 Det skall dessutom erinras om att domstolen tidigare, i punkt 23 i domen i det ovannämnda målet Dietz och punkt 33 i domen i det ovannämnda målet Magorrian och Cunningham, har preciserat att anslutningen till ett tjänstepensionssystem skulle vara helt utan intresse för arbetstagaren om den inte gav denne rätt till förmåner enligt systemet i fråga. Domstolen har följaktligen fastslagit att rätten att få avgångspension enligt ett tjänstepensionssystem är olösligt förbunden med rätten att vara ansluten till ett sådant system. Den har tillagt att det förhållandet att en arbetstagare kan göra anspråk på retroaktiv anslutning till ett tjänstepensionssystem inte innebär att han undslipper att betala avgifter för den aktuella anslutningsperioden (domarna i de ovannämnda målen Fisscher, punkt 37, och Dietz, punkt 34).

44 Av det föregående följer att den enda tidsbegränsningen av möjligheten att åberopa den direkta effekten av artikel 119 i fördraget i fråga om anslutningen till ett sådant tjänstepensionssystem som det som är i fråga i målet vid den nationella domstolen och den följande pensionsutbetalningen är den som följer av domen i det ovannämnda målet Defrenne II.

45 Vad beträffar frågan huruvida gemenskapsrätten utgör hinder mot att, i enlighet med nationella bestämmelser, beakta anställningsperioder som har fullgjorts före

den 8 april 1976, dagen för domen i målet Defrenne II, skall först erinras om att det av fast rättspraxis (se bland annat dom av den 27 mars 1980 i mål 61/79, Denkavit italiana, REG 1980, s. 1205, punkterna 16 och 17, svensk specialutgåva, volym 5, s. 149, och i de förenade målen 66/79, 127/79 och 128/79, Salumi m.fl., REG 1980, s. 1237, punkterna 9 och 10, svensk specialutgåva, volym 5, s. 163) följer att den tolkning som domstolen gör, vid utövandet av den behörighet som den har enligt artikel 177 i fördraget, av en gemenskapsrättslig bestämmelse i erforderlig utsträckning klargör och preciserar innebörden och räckvidden av denna bestämmelse, såsom den skall eller skulle ha tolkats och tillämpats från och med sitt ikraftträdande. Såsom domstolen medgav i sin dom i det ovannämnda målet Defrenne II är det endast i undantagsfall som den, med tillämpning av en i gemenskapens rättsordning ingående allmän rättssäkerhetsprincip och med beaktande av de allvarliga störningar som domen retroaktivt skulle kunna medföra för i god tro etablerade rättsförhållanden, kan se sig nödsakad att begränsa de berördas möjlighet att åberopa den tolkade bestämmelsen i syfte att ifrågasätta dessa rättsförhållanden.

46 Domstolen påpekade vidare i punkt 65 i domen i det ovannämnda målet Defrenne II att de ursprungliga medlemsstaterna, däribland Förbundsrepubliken Tyskland, skulle ha säkerställt genomförandet av artikel 119 fullt ut den 1 januari 1962, som utgjorde inledningen till den andra etappen av övergångstiden. Av punkt 68 i samma dom framgår dessutom att till och med på de områden där artikel 119 saknar direkt effekt kan genomförandet av artikeln, i den mån ett sådant genomförande krävs, ske genom en samverkan mellan gemenskapsrättsliga och nationella bestämmelser.

47 Slutligen bedömde domstolen i domen i det ovannämnda målet Defrenne II, när den förordnade om att tidsbegränsa möjligheten att åberopa den direkta effekten av artikel 119 i fördraget, att det, med beaktande av flera medlemsstaters beteende och kommissionens inställning, vilken den vid upprepade tillfällen hade uppmärksammat de berörda parterna om, var lämpligt att undantagsvis ta hänsyn till att de berörda parterna under en längre period hade upprätthållit ett förfarande som stred mot artikel 119 i fördraget, men som ännu inte var förbjudet enligt deras nationella lagstiftning (domen i det ovannämnda målet Defrenne II, punkt 72).

48 Av det ovan anförda följer att begränsningen av möjligheten att åberopa den direkta effekten av artikel 119 i fördraget inte alls syftade till att utesluta möjligheten för de berörda arbetstagarna att grunda sig på nationella bestämmelser vari det fastslås en princip om likabehandling.

49 Nationella bestämmelser som leder till att genomförandet av principen om lika lön för kvinnliga och manliga arbetstagare säkerställs bidrar nämligen till att genomföra artikel 119 i fördraget, i enlighet med de skyldigheter som de ursprungliga medlemsstaterna har ålagts sedan den 1 januari 1962.

50 Den i gemenskapsrätten förankrade rättssäkerhetsprincipen, som kan föranleda domstolen att undantagsvis begränsa möjligheten att åberopa den bestämmelse som den har tolkat, skall inte tillämpas i ett sådant fall och den utgör inget hinder mot att tillämpa nationella bestämmelser genom vilka ett resultat som är förenligt med gemenskapsrätten säkerställs.

51 I detta hänseende saknar det betydelse att de nationella bestämmelserna i fråga inte tolkades på ett sätt som var förenligt med artikel 119 i fördraget förrän efter det att domen i det ovannämnda målet Defrenne II hade avkunnats, även om en sådan tolkning i förekommande fall kan tillämpas på situationer som har uppkommit före denna tidpunkt. Det ankommer nämligen inte på domstolen att uttala sig om hur nationella regler skall tillämpas i tiden.

52 Den första frågans första del skall följaktligen besvaras så, att den genom domen i det ovannämnda målet Defrenne II fastslagna tidsbegränsningen av möjligheten att åberopa den direkta effekten av artikel 119 i fördraget inte utgör något hinder mot att tillämpa nationella bestämmelser vari det fastslås en princip om likabehandling enligt vilken alla deltidsanställda arbetstagare, under sådana omständigheter som de som är aktuella i målet vid den nationella domstolen, har rätt att ansluta sig retroaktivt till ett tjänstepensionssystem och att uppbära pension enligt detta system.

Frågans andra del

53 Såsom den nationella domstolen riktigt har påpekat, ansåg domstolen i punkterna 8—11 i domen i det ovannämnda målet Defrenne II att artikel 119 har ett dubbelt syfte, ett ekonomiskt och ett socialt.

54 För det första skall nämnda artikel, med hänsyn till de skillnader som föreligger i sociallagstiftningens utvecklingsnivå i de olika medlemsstaterna, hindra att företag som är etablerade i de stater som faktiskt har genomfört principen om lika lön missgynnas i konkurrensen inom gemenskapen i förhållande till företag som är etablerade i stater som ännu inte har avskaffat lönediskriminering som missgynnar kvinnor (domen i det ovannämnda målet Defrenne II, punkt 9).

55 För det andra har domstolen understrukit att denna bestämmelse utgör en del av gemenskapens sociala mål, vilka inte enbart inskränker sig till en ekonomisk union utan samtidigt strävar efter att säkerställa sociala framsteg genom gemensamma åtgärder och att fortgående förbättra levnads- och arbetsvillkoren för de europeiska folken, såsom framhävs i ingressen till fördraget. Detta mål betonas av det faktum att artikel 119 ingår i kapitlet om sociala bestämmelser vars inledande bestämmelse, artikel 117 i EG-fördraget (artiklarna 117—120 i EG-fördraget har ersatts av artiklarna 136—143 EG), pekar på behovet att främja förbättringar av arbetstagarnas arbetsvillkor och levnadsstandard och att därigenom möjliggöra en harmonisering samtidigt som förbättringarna bibehålls (domen i det ovannämnda målet Defrenne II, punkterna 10 och 11).

56 Som domstolen har konstaterat upprepade gånger, utgör emellertid rätten att inte bli diskriminerad på grund av sitt kön en av de grundläggande mänskliga rättigheterna som domstolen har att säkerställa respekten för (se i detta avseende dom av den 15 juni 1978 i mål 149/77, Defrenne III, REG 1978, s. 1365, punkterna 26 och 27, svensk specialutgåva, volym 4, s. 127, dom av den 20 mars 1984 i de förenade målen 75/82 och 117/82, Razzouk och Beydon mot kommissionen, REG 1984, s. 1509, punkt 16, och av den 30 april 1996 i mål C-13/94, P. mot S., REG 1996, s. I-2143, punkt 19).

57 Det kan mot bakgrund av denna rättspraxis konstateras att det ekonomiska syfte som eftersträvas med artikel 119 i fördraget, som består i att undanröja konkurrenssnedvridningar mellan företag som är etablerade i olika medlemsstater, är av sekundär karaktär i förhållande till det sociala mål som avses med samma bestämmelse, vilket är ett uttryck för en grundläggande rättighet som varje människa har.

58 Att det innan domen i det ovannämnda målet Defrenne II inte har varit möjligt att åberopa principen om lika lön för kvinnor och män gentemot arbetsgivare som var etablerade i andra medlemsstater än Förbundsrepubliken Tyskland, vare sig med stöd av en nationell lagstiftning eller med stöd av den direkta effekten av artikel 119 i fördraget, är mot denna bakgrund utan betydelse för tillämpningen av nationella regler genom vilka iakttagandet av denna princip säkerställs i Förbundsrepubliken Tyskland.

59 Den första frågans andra del skall följaktligen besvaras på så sätt att artikel 119 i fördraget inte utgör något hinder mot att tillämpa en medlemsstats nationella bestämmelser vari det fastslås en princip om likabehandling enligt vilken alla deltidsanställda arbetstagare, under sådana omständigheter som de som är aktuella i målet vid den nationella domstolen, har rätt att ansluta sig retroaktivt till ett tjänstepensionssystem och att uppbära pension enligt detta system, trots risken för konkurrenssnedvridningar mellan ekonomiska aktörer i olika medlemsstater till förfång för de arbetsgivare som är etablerade i den förstnämnda medlemsstaten.

Frågans tredje del

60 Med hänsyn till svaren på den första frågans första och andra del saknas anledning att besvara den tredje delen av samma fråga.

Den andra frågan

61 Den nationella domstolen har ställt sin andra fråga för att få klarhet i huruvida den nationella domstolen är skyldig att tolka den nationella rätten mot bakgrund av de relevanta gemenskapsbestämmelsernas ordalydelse och syfte, bland annat artikel 119 i fördraget.

62 Av fast rättspraxis framgår att den nationella domstolen är skyldig att i den utsträckning det är möjligt tolka den nationella rätten mot bakgrund av de relevanta gemenskapsbestämmelsernas ordalydelse och syfte, bland annat artikel 119, så att det resultat som avses med dem uppnås (se i detta avseende bland annat dom av den 4 februari 1988 i mål 157/86, Murphy m.fl., REG 1988, s. 673, punkt 11, svensk specialutgåva, volym 9, s. 349, och dom av den 13 november 1990 i mål C-106/89, Marleasing, REG 1990, s. I-4135, punkt 8, svensk specialutgåva, volym 10, s. 575).

63 Av svaren på den första frågan följer att gemenskapsrätten, bland annat artikel 119 i fördraget, syftar till att genomföra principen om likabehandling av kvinnliga och manliga arbetstagare och att den inte utgör något hinder mot att tillämpa nationella bestämmelser som leder till att denna princip säkerställs.

64 Den andra frågan skall följaktligen besvaras så, att den nationella domstolen är skyldig att i den utsträckning det är möjligt tolka den nationella rätten mot bakgrund av de relevanta gemenskapsbestämmelsernas ordalydelse och syfte, bland annat artikel 119 i fördraget, för att säkerställa att principen om lika lön för kvinnliga och manliga arbetstagare genomförs.

Rättegångskostnader

65 De kostnader som har förorsakats kommissionen, som har inkommit med yttrande till domstolen, är inte ersättningsgilla. Eftersom förfarandet i förhållande till parterna i målet vid den nationella domstolen utgör ett led i beredningen av samma mål, ankommer det på den nationella domstolen att besluta om rättegångskostnaderna.

På dessa grunder beslutar

DOMSTOLEN (sjätte avdelningen)

— angående de frågor som genom två beslut av den 8 november 1996 har ställts av Landesarbeitsgericht Niedersachsen — följande dom:

1) **Den genom dom av den 8 april 1976 i mål 43/75, Defrenne II, fastslagna tidsbegränsningen av möjligheten att åberopa den direkta effekten av artikel 119 i EG-fördraget (artiklarna 117—120 i EG-fördraget har ersatts av artiklarna 136—143 EG) utgör inget hinder mot att tillämpa nationella bestämmelser vari det fastslås en princip om likabehandling enligt vilken alla deltidsanställda arbetstagare, under sådana omständigheter som de som är aktuella i målet vid den nationella domstolen, har rätt att ansluta sig retroaktivt till ett tjänstepensionssystem och att uppbära pension enligt detta system.**

2) Artikel 119 i fördraget utgör inget hinder mot att tillämpa en medlemsstats nationella bestämmelser vari det fastslås en princip om likabehandling enligt vilken alla deltidsanställda arbetstagare, under sådana omständigheter som de som är aktuella i målet vid den nationella domstolen, har rätt att ansluta sig retroaktivt till ett tjänstepensionssystem och att uppbära pension enligt detta system, trots risken för konkurrenssnedvridningar mellan ekonomiska aktörer i olika medlemsstater till förfång för de arbetsgivare som är etablerade i den förstnämnda medlemsstaten.

3) Den nationella domstolen är skyldig att i den utsträckning det är möjligt tolka den nationella rätten mot bakgrund av de relevanta gemenskapsbestämmelsernas ordalydelse och syfte, bland annat artikel 119 i fördraget, för att säkerställa att principen om lika lön för kvinnliga och manliga arbetstagare genomförs.

Schintgen Hirsch Ragnemalm

Avkunnad vid offentligt sammanträde i Luxemburg den 10 februari 2000.

R. Grass

Justitiesekreterare

J.C. Moitinho de Almeida

Ordförande på sjätte avdelningen